

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

на правах рукопису

ОСАДЧА Ірина Валентинівна

**РЕЛІГІЙНИЙ ІНДИФЕРЕНТИЗМ ЯК ДУХОВНЕ ЯВИЩЕ
(НА ПРИКЛАДІ МОЛОДОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ)**

спеціальність 09.00.08 - теорія і історія релігії,
світоглядознавство і атеїзму

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1994

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті філософії
Академії наук України (Відділення релігієзнавства).

Науковий керівник - доктор філософських наук
КОСУХА Петро Іванович

Офіційні опоненти:

1. Доктор філософських наук, професор
ЗАКОВИЧ Микола Михайлович
2. Кандидат філософських наук
ФИЛИПОВИЧ Людмила Олександрівна

Провідна організація - Полтавський державний педагогічний
інститут ім. В. Г. Короленка

Захист відбудеться 17 лютого 1995 р. на засі-
данні спеціалізованої вченої ради Д 01.25.02 в Інституті фі-
лософії НАН України (252001, Київ, вул. Трьохсвятительська,
4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
філософії НАН України (252001, Київ, вул. Трьохсвятитель-
ська, 4).

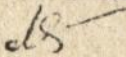
Автореферат розісланий 17 січня 1995 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

кандидат філософських наук

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

 Ситниченко Я. А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Події останніх років, які швидко розвиваються і відбуваються на фоні різкого падіння рівня життя, нестабільності, протистояння різних політичних сил, супроводжуються істотними зрушеннями в суспільній свідомості. Формуються нові цінності, потреби, норми життя. Переглядаються навіть найбільш значимі для кожної людини аспекти світогляду, способу життя, навіть моральні устої і життєві орієнтації.

В умовах руйнування старих інтеграторів і ціннісних орієнтирів релігійні і національні ідеї стають факторами, які здатні визначати культурне і духовне обличчя українського суспільства наступного століття.

Світовий досвід засвідчує, що в умовах кризових явищ в суспільстві релігійні інституції виконують певну консолідуючу, інтегративну роль. Церква проймається проблемами життєдіяльності суспільства, шукає і пропонує свої шляхи вирішення складних проблем, особливо в духовно-моральній сфері, що, власне, повністю підтверджується реаліями нашого сьогодення. Загальносоціальні, екологічні, культурні, гуманітарні і ін. програми, які здійснюються церквою, набувають значного суспільного резонансу, знаходять підтримку навіть людей, які раніше перебували поза сферою релігійного впливу. Це явище має стійку тенденцію зростання. Особливо характерне це для молоді, на яку не встигли в повну силу вплинути офіційно декларовані цінності комуністичної системи. Тому не випадково молодь відкрито демонструє стійку ідіосинкразію до псевдоцінностей тоталітаризму. В залежності від особистого соціального досвіду, суспільного статусу, психофізичних,

вікових особливостей людини цей процес набуває індивідуального соціально-психологічного відтінку і відповідної спрямованості поведінки.

У багатьох молодих людей під впливом суспільної кризи формується перекручене уявлення про соціум і своє соціальне призначення. Небувалих масштабів набрала бездуховність, бездумне захоплення західною масовою культурою, в ієрархії цінностей домінуючими стали нажива, неробство, лицемірство і обман. Девальвуються такі цінності як сім'я, повага до батьків, старших, Батьківщини. Загрозливим стає зростаюча байдужість громадян, незалежно від їх політичних, релігійних чи атеїстичних переконань, до вирішення завдань, які стоять перед суспільством. Виявляючись на рівні індивідуальної і групової свідомості у вигляді світоглядного індіферентизму, байдужість формує поверхове, спрощене сприйняття дійсності, намагання уникнути всього, що потребує серйозної розумової праці і особистого морального вибору. На такому ґрунті можуть культивуватися не тільки соціальна пасивність, але і в'язло протікаючий світоглядний пошук, який знаходить свій вияв у релігійності і містицизмі. Одним із його різновидів у таких умовах є релігійний індіферентизм.

Автор звертається до дослідження цього різновиду індіферентизму в середовищі молодого інтелігенції. Такий вибір не є випадковим, оскільки релігія для молодого інтелігенції на переломних етапах розвитку суспільства служила свого роду індикатором існуючих світоглядних уявлень. Саме від інтелігенції, її світоглядних орієнтацій багато в чому залежить характер суспільної свідомості, а, отже, процес відродження духовності і культури народу.

В об'єктивному і всебічному аналізі мають потребу релігійні інтенції молодшої інтелігенції. Соціологічні дослідження, що проведені останніми роками в Україні, показують: в середовищі молодшої інтелігенції посилюється захоплення релігією, особливо новітніми її модифікаціями, і містикою. Аналіз прояву релігійності в її свідомості допоможе об'єктивно розібратися в ряді реальних протиріч соціального буття цієї категорії населення.

Зростає значення аналізу нетрадиційної релігійності, особливо орієнталістичного напрямку, різних форм віри в особистого Бога, нетеїстичної містики. Автор свідомо віддає пріоритет в своєму дослідженні нетрадиційної релігійності, бо вона, в порівнянні з традиційною, майже не вивчена і на сьогоднішній день залишається в певній мірі екзотичною для України. Значення конкретних форм проявів світоглядного плюралізму, їх зіставлення дозволяє повніше виявити картину свідомості молоді, прогнозувати тенденції в розвитку світоглядних орієнтацій цієї соціально-демографічної групи, допоможе в пошуку взаєморозуміння різних релігійних груп, у більш ефективному використанні таланту і знань молодшої інтелігенції в інтересах як всього українського народу, так і окремої особистості.

Ступінь розробки проблеми. Питання вивчення світоглядних орієнтацій окремих соціальних груп протягом ряду років привертає пильну увагу багатьох релігієзнавців. В працях Д.М.Аптекмана, В.К.Арсенкіна, З.А.Тажуризіної, Є.В.Грики, М.В.Калашникова, В.Д.Кобецького, О.В.Парінової, А.М.Чернія, І.М.Яблокова та ін. знайшли відображення окремі аспекти проблеми, що нас цікавить.

Проте проблема індивідуального ставлення до питань релігії і атеїзму в достатній мірі не опрацьована. Особливо гостро це стосується соціології, в рамках якої це питання практично не розглядалось.

В період панування командно-адміністративної системи науковий атеїзм повністю був задіяний на інтерпретацію соціальних процесів у відповідності з певними політичними і ідеологічними стереотипами. Незважаючи на те, що релігієзнавча література 80-х років представлена великою кількістю монографій, статей, різного роду інших розробок, далеко не всі вони відображали дійсний стан речей. Ідеї, принципи, підходи значної частини авторів визначаються односторонністю, одноманітністю. Загальною їх рисою є надто спрощене, поверхове, заідеологізоване тлумачення явищ, які відносяться до процесу формування світоглядних позицій населення. Для багатьох дослідників характерне навіть зневажливе ставлення до проблем світоглядного індивідуалізму.

Велику цінність у методологічному й історико-філософському плані для вивчення проблеми, що нас цікавить, мають праці українських і зарубіжних вчених, в яких розглядаються принципи дослідження таких духовних феноменів, як світогляд, релігія. Це праці В.О.Лобовика, А.М.Колодного, В.К.Танчера, Д.М.Угриновича, В.І.Шинкарука, І.М.Яблокова. Заслужують на увагу праці релігієзнавців А.Я.Гуревича, М.М.Заковича, М.Г.Писманіка, З.А.Тажурізіної, які містять в собі значний матеріал про різноманітні форми відношення до релігії і атеїзму в конкретно-історичному контексті, в тому числі необхідний для розуміння поняття "релігійний індивідуалізм". В працях М.С.Гордієнка, П.І.Косухи, О.С.Онищенка та ін. вивче-

ні прояви релігійних пошуків, теоретично обґрунтовуються загальні підходи до проблеми вивчення релігійності. Не можна обійтись, звичайно, без ретельного аналізу результатів соціологічних досліджень світоглядних особливостей інтелігенції як особливої соціально-демографічної групи, що представлені дослідженнями М.П.Алексєєва, Л.А.Амуфрієва, Ю.С.Гурова, Є.-К.Дулумана, В.Д.Кобецького, В.О.Саприкіна, С.В.Свистунова, П.Я.Яроцького.

У 80-ті - 90-ті роки в релігієзнавчій літературі зусиллями Є.Г.Балагушкіна, І.Р.Григулевича, П.С.Гуревича, Л.М.Митрохіна, Л.О.Филипович, М.І.Шахновича та ін. зроблено певний внесок у вивчення релігійних і містичних пошуків інтелігенції, дослідження нетрадиційної релігійності.

Разом з тим, гостро бракує релігієзнавчих досліджень світоглядних орієнтирів конкретних соціальних і професійних груп. Особливо нагріла потреба вивчення специфіки проявів релігійного індуферентизму і релігійних пошуків в середовищі молодшої інтелігенції.

У нашому дослідженні поряд з традиційними підходами до вивчення релігійного індуферентизму необхідно було з'ясувати ставлення молодшої інтелігенції до нетрадиційної релігійності, різних форм містицизму і неомістицизму. Знання світоглядних уявлень молодшої інтелігенції, розвиток загальної культури потребує вивчення структури, причини і чинників, які породжують сучасні різновиди релігійності серед цієї категорії населення, впливу релігійних пошуків на ті чи інші аспекти діяльності.

Актуальність дослідження специфіки світоглядних пошуків молодшої інтелігенції в сучасних умовах, недостатня розробка

проблеми в літературі, необхідність переосмислення питань, що торкаються проблем світоглядного індивідуалізму і, зокрема, релігійного індивідуалізму обумовили інтерес дисертанта до обраної теми.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є виявлення природи релігійного індивідуалізму, обумовленості його розповсюдження серед молодшої інтелігенції, а також дослідження суті і основних причин релігійних пошуків цієї категорії населення, визначення систем положень, які характеризують її релігійні інтенції.

Реалізація цієї мети підпорядковано розв'язання таких завдань:

- дати історико-філософський і соціально-психологічний аналіз світоглядного індивідуалізму і, як його аспекту, релігійного індивідуалізму;

- на основі матеріалів соціологічних досліджень відношення молодшої інтелігенції до релігії провести порівняльний аналіз і узагальнення результатів масових опитувань, які були проведені в кінці 80-х - початку 90-х років;

- виявити специфіку форм проявів релігійного індивідуалізму, ступенів і рівнів релігійності в різних категоріях молодшої інтелігенції;

- розглянути різноманітні форми проявів і причини релігійних пошуків в середовищі молодшої інтелігенції.

Теоретично-методологічною основою дисертації стали вироблені філософською і соціологічною науками принципи досліджень суспільних явищ, зокрема, релігійної свідомості, які підкреслюють визначальну роль соціуму в формуванні світогляду особи, відносну самостійність еволюції духовних феноме-

нів.

У дисертації автор використав висновки вітчизняних філософів з проблем, які пов'язані з світоглядом інтелігенції, сучасних тенденцій еволюції релігії і нетелістичної містики, релігійних вірувань, їх модернізації, про соціально-психологічні особливості молодого інтелігенції.

Із праць вітчизняних, а також зарубіжних філософів, соціологів, психологів, теологів автор запозичив досвід аналізу релігійного комплексу в сучасному суспільстві, нові тенденції в релігійних пошуках молодого інтелігенції.

Емпіричну основу дисертаційного дослідження склали результати конкретних соціологічних досліджень, які були проведени останніми роками в різних регіонах країни, в тому числі матеріали, що одержані в ході комплексного дослідження в Полтавській області, яке проводилось (за участю автора) Інститутом філософії АН України в 1988-1989 р.р. Опитування проводилося на основі анкети, яка була розроблена автором дисертації (опитано 1020 представників молодого інтелігенції). До аналізу залучено результати досліджень, які були одержані Науково-дослідним інститутом проблем молоді України в 1991-1993 р.р., а також деяких інших досліджень.

Дисертаційна робота багато в чому спирається на дані соціологічних досліджень Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, здобуті в ході опитування молодого інтелігенції в ряді областей України (1991-1993 рр.), а також на емпіричні дані дослідження, проведеного в м. Києві серед представників нетрадиційних вірувань (1994 р.).

Одержана інформація дозволяє зробити висновок про існування в країні світоглядного плюралізму, різноманітність ду-

ховних пошуків, вказує на прояви специфіки світоглядного ін-
диферентизму молодшої інтелігенції.

Численні дослідження ставлення молодшої інтелігенції до
релігії і атеїзму 80-х років, матеріали періодичної преси
склали також емпіричну базу для вивчення світоглядних орієн-
тацій молоді. В дисертації підкреслюється, що використання
цієї інформації потребувало певної кореляції. Регіональний
характер досліджень, відсутність єдиних критеріїв, які виз-
начають типологічні групи, різний зміст, що вкладається в
зміст одних і тих же понять, затруднював їх аналіз. До того
ж політична обстановка, що різко змінювалася, значно вплива-
ла на настрої, вчинки людей, на суть їх світоглядних орієн-
тацій, а це позначилося на відповідях респондентів. Все це
враховував дисертант при аналізі цих емпіричних даних.

Наукова новизна дослідження. В дисертації аналізуються
проблеми релігійного індиферентизму в нових соціально-полі-
тичних умовах формування української державності. Автор про-
вів комплексне вивчення сутності, причин проявів релігійного
індиферентизму в середовищі молодшої інтелігенції. Виявлена
динаміка світоглядних і соціальних орієнтацій цієї категорії
населення. Вводиться класифікація різновидів релігійного ін-
диферентизму всередині самої світоглядної групи, доведена її
зумовленість різною мірою засвоєння культурної спадщини
суспільства і включення в його соціальну структуру і суспі-
льну діяльність. Пропонуються чинники, які фіксують релі-
гійний рівень особистості, подаються основні особливості
нетрадиційних релігійних вірувань, визначаються головні нап-
рямки релігійних пошуків в середовищі молодшої інтелігенції,
дається їх класифікація.

На основі вивчення широкого спектру світоглядних орієнтацій молодшої інтелігенції в дисертації обґрунтовано ряд положень, які відрізняються дослідницькою новизною:

- світоглядний індивідуалізм у найбільш загальному вигляді є типом свідомості, який формується таким соціальним середовищем, індивідуальними умовами життя і виховання, коли виробляється байдуже ставлення до духовних цінностей, інтелектуальної праці. Він є своєрідною формою психологічного захисту від руйнівних для існування людини умов її життя. Одним із видів світоглядного індивідуалізму є релігійний індивідуалізм, про ступінь прогресивності якого можна судити тільки на підставі того, на якому соціально-психологічному і духовному ґрунті він проявляється;

- релігійний індивідуалізм - явище багатогранне, що включає в себе коло різноманітних, іноді протилежних явищ, воно може характеризувати байдужість індивіда до окремих положень релігії при збереженні їм релігійного світогляду: із останнього випадають істотні елементи - для індивіда ці елементи більше не існують як життяво важливі цінності і світоглядні орієнтири, індивідуалістичний до них;

- байдужість по відношенню до релігії тісно пов'язана з байдужістю до культури взагалі, невмінням аналізувати і узагальнювати факти в сфері релігії, небаченням до інтенсивної інтелектуальної праці, з байдужістю до соціально-політичних проблем, часом громадянською незрілістю. Специфіка релігійно індивідуалістичної особистості полягає, перш за все, в діяльно- побутовій стороні свідомості і обумовлена відсутністю включення її в потік реального духовного життя;

- релігійні пошуки є частиною багатогранних пошуків по-

вої духовності молодшої інтелігенції; релігія у подібних випадках виступає як своєрідне заміщення попередніх моральних і духовних цінностей, як вирішення реальних життєвих конфліктів;

- одним із наслідків релігійного індуїзму є розповсюдження нетрадиційної релігійності, різних форм нетрадиційної містики, наукоподібних вірувань. Крім загальних характеристик, властивих нетрадиційним релігіям, які існують у всьому світі, нетрадиційні релігійні рухи в Україні мають свої специфічні риси, що визначаються умовами, в яких функціонує містицизм, а також особливостями суб'єкта, котрий сприймає те чи інше нове віровчення, і виступає як наслідок плюралізації всіх суспільних процесів і релігійного життя України, зокрема, як виявлення духовного голоду, як протест проти комуністичної ідеології.

Теоретичне і практичне значення дисертації полягає перш за все в тому, що проведення дослідження дає можливість у наступних наукових дослідженнях осмислити проблему, що пов'язана з аналізом релігійного індуїзму різних соціально-професійних груп населення, який змінює форми свого прояву, але такого, що існує в будь-яких соціально-політичних умовах.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в процесі викладання вузівського курсу "Основи релігієзнавства", при розробці спецкурсів з релігієзнавства, соціології, культурології, в просвітницькій роботі.

Впровадження наслідків дослідження здійснювалось не лише в формі наукових публікацій дисертанта, вони були використані при підготовці інформаційно-аналітичних записок для

державних органів та релігійних центрів в Україні, при підготовці релігієзнавчих експертиз для владних структур.

Головні ідеї дисертації прислухалися також при розробці методичних рекомендацій соціологічного практикуму для студентів Університету "Києво-Могилянська Академія", Національного університету ім. Тараса Шевченка, Українського педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова.

Матеріали дослідження були викладені в засобах масової інформації (радіо, телебачення, газети, журнали).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації викладені в публікаціях автора, а також висвітлювалися на республіканських науково-практичних конференціях "Шлях удосконалення ідейно-виховної роботи серед молоді" (Москва-Черкаси, 1989 р.), "Соціологічні дослідження і соціальні технології" (Кіровоград, 1989 р.), на VIII науково-практичній конференції молодих вчених філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка (Київ, 1988 р.), на республіканській науковій конференції "Проблеми становлення світоглядної культури студентів" (Чернівці, 1990 р.), на міжрегіональній науково-практичній конференції "Проблеми соціального і духовного відродження села на сучасному етапі" (Москва-Черкаси, 1992 р.), на людинознавчих філософських читаннях "Гуманізм. Людина. Культура" (Дрогобич, 1992 р.), на науковій конференції "Релігія в духовному і суспільно-політичному відродженні України" (Київ, 1993 р.).

Структура дисертації, послідовність викладу матеріалу обумовлені логікою викладу проблеми, поставленою метою і завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох

розділів, закінчення і списку використаної літератури.

У першому розділі дається історико-філософський і соціально-психологічний аналіз світоглядного індиферентизму. Це дозволило в другому розділі перейти до аналізу і класифікації форм проявів релігійного індиферентизму, рівня релігійності серед різних категорій молодшої інтелігенції, виявити їх взаємозв'язок з духовними пошуками молодшої інтелігенції в кінці 80-х - початку 90-х років. На базі розглянутих проявів релігійного індиферентизму вивчені і конкретизовані причини, які сприяють його виявленню. У третьому розділі розглядаються різноманітні прояви, суть і причини релігійних пошуків у середовищі молодшої інтелігенції, як одного із можливих наслідків релігійного індиферентизму. Знання і врахування специфіки релігійності буде сприяти успішному діалогу різних світоглядних груп молодшої інтелігенції в складних сучасних умовах.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ПРАЦІ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, аналізується стан розробки проблеми, формулюються мета і завдання дослідження, викладається новизна праці, її практичне значення, обґрунтовується методологія наукової праці.

Перший розділ "Соціально-світоглядна характеристика релігійного індиферентизму" містить в собі історико-філософський аналіз явища світоглядного індиферентизму і, як його різновиду, релігійного індиферентизму. Для цього автор звертається до історичних епох, в яких дані явища набули масо-

вого характеру, намагається визначити їх специфічність для різних періодів розвитку суспільства.

Дослідження розпочинається з уточнення поняття "світогляд", який виступає ядром духовного світу особистості. Вудучи складним утворенням, світогляд включає в собі стан свідомості, що дозволяє бачити світ у єдності всіх його сторін (світорозуміння), чуттєве освоєння світу (світовідчуття) і складне переплетення багатогранного ставлення до дійсності (світовідношення). Характерною особливістю світогляду є те, що він - не просто система поглядів і переконань, а система різноаспектних (філософських, економічних, соціально-політичних, моральних, естетичних, релігійних або атеїстичних, природнонаукових і ін.) переконань, що містяться в свідомості індивіда в певному відношенні координації і субординації.

Світоглядний індіферентизм у найбільш загальному вигляді є особливим типом свідомості, сформований таким соціальним середовищем, індивідуальними умовами життя і виховання, за яких виробляється байдуже ставлення до духовних цінностей, інтелектуальної праці. Він є своєрідною формою психологічного захисту від руйнівних для існування людини умов її життя. Він характеризується особливим соціально-психологічним способом сприйняття, який полягає в байдужості до пояснення причин явищ і процесів об'єктивної реальності. Він виникає внаслідок відсутності в світогляді людини цільних, реалістичних уявлень про визначальне, котрі поєднували б у собі моральні, естетичні та інші ідеали і цінність яких підтверджувалась би практикою. Ідеали світоглядно індіферентної особистості носять абстрактний, розмитий характер і тому приводять до свавілля і багатоваріантності в судженнях, при-

цях і поведінці.

Одним із різновидів світогляду є релігійний світогляд, котрий як позаконфесійний феномен не втрачає визначальних ознак світогляду взагалі. Будь-яка релігійна свідомість - явище багатомановне. По-різному особа відображає свою релігійність, по-різному ставиться до її складових.

Релігійний індуферентизм є одним із видів релігійного світогляду. Це - поняття багатоліке, воно включає в себе коло різноманітних, іноді протилежних явищ. Так, воно може характеризувати байдужість індивіда до окремих положень релігії при збереженні ним релігійного світогляду. Воно проявляється в оцінці соціальної ролі релігії, догматів і віровчень тієї чи іншої конфесії, в емоційному відношенні до релігійних об'єктів, по відношенню до вірних, священнослужителів, до культурної практики, до діяльності релігійних конфесій і груп. Таким чином, із релігійної свідомості ніби випадають окремі велими істотні елементи релігійного світогляду.

Дисертант відзначає, що необхідно відрізнити поняття "релігійний індуферентизм" і "індуферентне ставлення до релігії". Релігійний індуферентизм є видом релігійного світогляду, в якому байдужість виявляється не по відношенню до віри в надприродне, а до церкви як такої, до традиційних релігійних уявлень, до догматики, культурних дій, священно- і церковнослужителів.

Відмінність між релігійним індуферентизмом і індуферентним ставленням до релігії існує і на рівні суб'єкт-об'єктних відносин. Як своєрідному виду релігійного світогляду релігійному індуферентизму властива специфіка релігійної

свідомості по відношенню до пізнавальної діяльності. Як і суб'єкт релігійної свідомості, релігійно індиферентна особа не може співвіднести свою релігійність з об'єктивною системою відносин реальності, для неї суб'єкт і об'єкт повністю співпадають.

Для індиферентного ставлення до релігії об'єктом пізнання є не предметна "даність", не сама по собі реальна дійсність, а той її бік, з яким суб'єкт перебуває в практичній і пізнавальній взаємодії. При цьому він виділяє з наявної дійсності той її бік, який стає об'єктом його діяльності, переживає себе як дещо відмінне від цього останнього.

На відміну від релігійного індиферентизму байдуже ставлення до релігії властиве нерелігійному світогляду і виникає в нерелігійному середовищі. При байдужості до релігії в цілому людина допускає в якійсь формі думку про існування надприродного, а тому, на всяк випадок, вона привносить у свій спосіб життя окремі релігійні елементи, у такої людини може з'явитися схильність до наукоподібної містики, нетрадиційної релігійності.

Індиферентне ставлення до релігії формується, як правило, в умовах ізоляції людини від вітчизняної і світової культури, недоступності чи фальсифікації інформації про реальні процеси в сфері релігії, відчуження від економічних і соціальних сфер, а також під впливом політики воєнничого атеїзму, спрямованої на примусове обмеження релігійної діяльності, викорінення в найкоротший строк релігійності і утвердження науково-атеїстичних ідеалів як якоїсь соціальної утопії.

У другому розділі⁶ "Релігійний індиферентизм в соціоло-

гічному вимірі", спираючись на дані опитувань, проведених серед різних категорій молоді інтелігенції, теоретичних розробках, які присвячені проблемам релігійного індиферентизму, автор дає характеристику молоді інтелігенції, яка вважає себе байдужою по відношенню до релігії. Проаналізовані форми проявів релігійної індиферентності, діалектика змін, чинники, які сприяють його відтворенню в нинішніх соціально-політичних умовах.

В сучасний критичний момент розвитку нашої молоді держави зростає, відповідно, роль молоді інтелігенції, яка в умовах тоталітарної системи була незатребуваною і виступала чинником ідеологічного обслуговування. У нових умовах повинна бути переосмислена її роль, тому що від того, як вона думає і працює, багато що в суспільстві відбувається так чи інакше. Тому важливо знати різні аспекти світоглядних орієнтацій всіх груп інтелігенції. Від інтелігенції, її світоглядних позицій значною мірою залежить характер громадянської свідомості, а, отже, і процес відродження духовності і культури українського народу.

При аналізі матеріалів, що характеризують ставлення молоді інтелігенції до релігії, дисертант уточнює, що його підход і оцінка даного явища обумовлені потребами нової соціально-політичної реальності, а також тим, що тепер мова повинна йти про нову формацію молоді інтелігенції, котра позбавилася тягару ідеологічної замореності, критично думуючої, національно і патріотично орієнтованої.

Своєрідність молоді інтелігенції зумовлена рядом специфічних особливостей. Перш за все це - соціально-психологічні характеристики даної категорії населення, високий рі-

вень світоглядної зрілості, загальнокультурної і професійної підготовки, обставини включення молодих представників інтелігенції в трудову і громадську діяльність, та суспільно-політична роль і функції, які покликана відігравати інтелігенція в розвитку економічного і духовного життя суспільства. Вона володіє необхідними теоретичними та практичними знаннями, що, в свою чергу, розширює діапазон духовних інтересів молодшої інтелігенції, посилює прагнення до реалізації своїх здібностей. Разом з тим вікові особливості, недостатній життєвий досвід, підвищена динамічність соціального стану зумовлюють таку особливість свідомості молодшої інтелігенції, як її рухливий, недостатньо сформований характер. Це відрізняє свідомість молодих спеціалістів від свідомості представників більш старших вікових груп, які, як правило, визначились у своєму ставленні до релігії.

Маючи дані конкретного соціологічного дослідження, що охоплюють період найвишого розвитку деструктивних процесів і глибоких потрясінь у суспільстві, автор розглядає спектр найрізноманітніших світоглядних позицій молодшої інтелігенції не тільки в релігії, але і соціально-політичному і культурному контексті. Він зосереджує увагу на тих із них, котрі зберігаються за будь-яких зовнішніх змін.

Згідно опитувань, проведених в 1991-1993 р.р., соціально-політичною активністю характеризуються приблизно кожний четвертий-п'ятий респондент. Переважний тип масової свідомості - пасивно-очікувальний. Йому властивий догматизм, апатія, байдужість, пасивність, нейтральність. Для соціальної поведінки характерна утилітарно-споживацька спрямованість. Світоглядно індиферентні легко пристосовуються до будь-яких

умов (конформізм), не прагнучи викинути в те, що відбувається, сприймаючи все як неминуче.

Зворотним боком конформізму є соціально-психологічний негативізм, як своєрідний спосіб самоствердження себе в світі. Багато хто об'єднується в неформальні групи на підставі загальних інтересів і захоплень, однак останнє виступає для них не у своїй дійсній суті, а в ілюзорній і викривленій формі. Добре засвоївши заідеологізовані уявлення і стереотипи, вони нетерпимі, а часом і агресивні по відношенню до людей, які мають інші переконання. Часто між переконаннями і поведінкою існує істотна розбіжність, яка світоглядно індивідуентними не усвідомлюється.

Що стосується ставлення молодшої інтелігенції до проблем релігії, то тут можна зробити аналогічні висновки. З одного боку, відбувається зростання інтересу до релігії, її новітніх модифікацій, містики, неомістики, навіть зростання демонстративно лояльного ставлення до цих феноменів, а з іншого, - відсторонення від даних проблем, небажання розібратися в питаннях релігії.

Соціологічна інформація дозволила поряд з виявленнями загальних тенденцій, що відображають особливості світоглядних установок молодшої інтелігенції, показати цілий ряд специфічних якостей, характерних для певних груп цієї категорії населення. Так, кількість віруючих у вікових групах від наймолодшої до найстаршої неухильно зростає. В той же час найбільше тих, хто заявив про свої нерелігійні переконання, нараховується в середніх вікових групах. Тут же й більше респондентів, які байдуже ставляться до віри в Бога. Серед наймолодших вікових груп виявлено і більший відсоток тих, хто

вагається між вірою і невір'ям. З роками кількість людей цієї світоглядної орієнтації зменшується, що цілком можна пояснити: позначається життєвий досвід, сталість духовно-ціннісних орієнтирів, тощо.

В розділі показана внутрішня соціально-психологічна неординарність світоглядних орієнтацій молодшої інтелігенції в залежності від професійної належності. Так, вчителі на 15-20% виявляють в цілому більш послідовну світоглядну позицію щодо релігії, ніж інженерно-технічні працівники, а останні на 10-12% - чіткіше за медичних працівників.

Проблема показників, які фіксують релігійний рівень особистості, є найголовнішою при вивченні релігії соціологічними способами. Даючи характеристику світорозуміння, світовідчуття і світовідношення людини, дослідники, як правило, брали за основу оцінку особистої релігійності, яка давалась самим респондентом, що часто не відповідала дійсності.

Як показує аналіз даних, самоідентифікація особистості за релігійними ознаками не є достатньою, тому що на вибір респондентом тієї чи іншої самооцінки істотно впливає цілий ряд інших чинників. Серед них реальний стан громадської думки, яка потребує корекції своєї позиції в напрямку наближення до "середньої" загальноприйнятої відмітки. Тому, спираючись на розробки цієї проблеми вітчизняними і зарубіжними соціологами, а також на власний досвід дослідження сучасної релігійності, дисертант пропонує критерії, де самооцінка не виступає як єдиний і вирішальний індикатор, а верифікується іншими індикаторами: 1) релігія в ціннісних і смисловиттєвих орієнтаціях особистості; 2) культова поведінка; 3) релігійна самоідентифікація.

Спираючись на ці критерії і соціологічну інформацію, автор вводить класифікацію в середині самої світоглядної групи індиферентних, виділивши такі соціально-психологічні властивості молоді, які входять до неї і мають тепер актуальне значення для повноцінного включення людини в творчі процеси, що відбуваються в суспільстві.

В дисертації висловлено припущення щодо того, як буде виявляти себе молодь з таким світоглядом у нових соціально-політичних умовах. Якщо б еволюції не зазнавав світоглядний індиферентизм, у ньому збережеться одна дуже істотна особливість: рівень культури, соціально-політична зрілість такої людини будуть незмінно невисокими. Тягіння до окремих моральних і духовних елементів релігійної свідомості буде тимчасовим і незначним. Соціально-психологічна структура свідомості, що склалася в таких людей, буде пропускати лише те, що відповідає їх повсякденному світосприйняттю, безсистемним знанням, що практично доцільно для них. За складних обставин, що загрожують благополуччю цієї частини інтелігенції, вона, як правило, займає очікувальну позицію, яка, знову ж таки, якщо не зачіпатиме її інтереси, може перерости і у високу активність у будь-якому напрямі. Взагалі ж класифікація є лише першим кроком на шляху до більш строгої наукової обґрунтованості. Великий матеріал для цього дає реальний процес демократизації суспільства.

У третьому розділі "Нетрадиційні вірування в контексті релігійного індиферентизму" дається характеристика сучасного стану релігійності молоді інтелігенції, аналізуються і класифікуються різні прояви релігійних пошуків у цьому середовищі молоді, виявляються причини їх виникнення.

В складних умовах життя, гострої соціально-політичної боротьби в суспільстві уявлення і громадська психологія інтелігенції зазнають могутніх суперечливих впливів і потрясінь. Крах колишніх ідеалів, втрата ціннісних орієнтацій, соціальна незадоволеність штовхають інтелігенцію на пошуки нових орієнтирів у сфері світогляду і моралі.

Релігійні пошуки є частиною різноманітних пошуків духовності молодого інтелігенції. Релігія у подібних випадках виступає як своєрідне заміщення старих моральних і духовних цінностей, часто як альтернатива реальним життєвим конфліктам. У свідомості молодого інтелігенції в тій чи іншій мірі знаходять відображення практично всі адаптаційні і модерністські тенденції традиційних і нетрадиційних вірувань. Релігійно-містичні уявлення відрізняє різьчу багатоманітність проявів. Це відображає різнобічність інтересів, освіти, виховання, політичних прихильностей, сфер діяльності, спрямованості особистості і здібностей представників інтелігенції. Характерним є виникнення різних неоорієнталістичних релігійних груп. Хоч, як правило, це "інтелектуалізований" політеїзм, де уявлення не завжди поєднуються з емоційним сприйняттям богів, а тим більше з культовою практикою. Частіше за все подібні сприйняття носять умоглядний характер. Нерідко в релігійних уявленнях молодого інтелігенції відсутнє і саме поняття Бога.

Крім загальних характеристик, властивих неорелігіям, які існують у всьому світі, нетрадиційні релігійні рухи в Україні мають свої специфічні риси. Ця специфіка визначається умовами, в яких функціонує неомістицизм, а також особливостями суб'єкта, який сприймає те чи інше вчення нового

напряму. Якто в Західній Європі, Америці неорелігії виникали сугубо як альтернатива традиційній релігійності, то у нас - як наслідок плюралізації всіх суспільних процесів і релігійного життя, зокрема, як прояв духовного голоду, як протест проти комуністичної ідеології.

Незважаючи на те, що релігійно-містичний блок не що строкатий і різноманітний, йому властиві багато загальних особливостей. Всі форми нетрадиційної релігійності породжені своєрідністю їх єдиної соціально-історичної суті і тієї ролі, яку вони відіграють у сучасному суспільстві. Загальні особливості нетрадиційних релігійних рухів, культів є їхньою альтернативністю. Як би сильно вони не відрізнялись один від одного, проте поява специфічних установок у різного роду новаціях, які охоплюють віровчення, обряди, культову практику, структуру і діяльність нової організації, її взаємовідносини з пануючою або найбільш поширеною церквою - це і складає сукупність основних особливостей нетрадиційних релігійних напрямків.

Новації віровчення нетрадиційної релігійності найрізноманітніші й найчисельніші. Вони характеризуються: проголошенням безособистого надприродного начала, можливістю здійснення прямого містичного зв'язку з Богом; утворенням власної канонічної літератури або особливим прочитанням старої, публікацією її українською мовою і т.ін.; відходом від класичного варіанту східних вчень у напрямку їх модернізації; конфронтацією з офіційною церквою, але не в прямій формі, а в завуальованій, компромісній; намаганнями надати своїм вченням філософської форми, активним зверненням до науки, чим особливо притягують молоду інтелігенцію.

В нетрадиційній релігійності особлива увага приділяється культовій практиці, котра вражає своєю незвичністю, екзотичністю. Велику роль тут відіграє емоційно-психологічний бік, широко використовуються методи його і медитації.

В багатьох нетрадиційних релігійних рухах немає певної строго регламентованої організації, формального членства, нетрадиційні релігійні організації, як правило, досить активні, що вигідно відрізняє їх структуру і діяльність, наприклад, від православної церкви.

Сучасний стан релігійності в Україні характеризується зростанням містицизму. Коло містичних пошуків молодого інтелекту надто широке. Містичні настрої в середовищі молодого інтелекту більше, ніж в десять разів перевищують чисельність традиційних віруючих. Це говорить про те, що до містицизму необхідно ставитись зі всією серйозністю, активно і оперативно вивчати його прояви для одержання повної картини світоглядних і духовних пошуків молодого інтелекту.

Розглядаючи в цілому надзвичайно широку сукупність різних напрямків нетрадиційної релігійності в середовищі молодого інтелекту, автор виділяє головні напрямки релігійних пошуків: 1) власне релігійне; 2) релігійно-містичне; 3) містифікована психотерапія. Автор також відмічає відродження і трансформацію побутових марновіств як позавіресповідної містики.

На основі вивчення різноманітних виявів релігійності і містицизму серед молодого інтелекту дисертант виділяє певні тенденції з точки зору подвоєння світу в свідомості її представників, котрі з'являються на певних стадіях.

В залежності від переміщення по цих ступенях може

здійснюватися як відхід від релігії і віри в надприродне, так і релігійне обернення. Тому аналіз динаміки виявів релігійно-містичних пошуків важливий для прогнозування тенденцій змін у свідомості молодшої інтелігенції.

Відомо, щоб розібратися в тому чи іншому феномені, необхідно виявити той комплекс причин, який викликав його появу і розвиток. Визначальною причиною появи нетрадиційної релігійності є найглибші зміни в економічному, політичному, соціально-психологічному, духовному житті українського суспільства. Розповсюдження нетрадиційної релігійності також зумовлено рядом суб'єктивних причин, важливу роль в системі потреб і інтересів людини відіграють його ціннісні орієнтації. Тому, щоб оцінити ступінь впливу того чи іншого віровчення на певну соціальну групу, особистість, необхідно вивчити весь спектр індивідуальних і специфічних причин і чинників, в яких існує дана група чи індивід.

Релігійні пошуки, які існують в середовищі молодшої інтелігенції, відображають неоднозначні, динамічні процеси. Поряд з тими, що носять тимчасовий характер, багато які аспекти відображають фундаментальні зміни в способі життя і свідомості молодих спеціалістів. Нетрадиційні віровчення в Україні також мають свої особливості, багато із них перебувають у стадії формування. Тому незавершеність процесу передбачає його постійне оперативне вивчення. Аналіз причин появи неорелігій в Україні, особливостей їх розвитку, характеристика сучасного стану нетрадиційної релігійності дає можливість спрогнозувати перспективи розвитку різних течій.

В заклученні підводяться підсумки дослідження.

Основні положення дисертації висвітлені у наступних публікаціях автора:

1.Осадчая И.В. Организация системы мировоззренческого воспитания в школе (Методические рекомендации). - Полтава, 1989. - 53 с.

2.Осадчая И.В. Особенности мировоззренческой зрелости молодой сельской интеллигенции /По материалам социологических исследований/. -Полтава, 1989. -32 с.

3.Осадчая И.В. Специфика мировоззренческого воспитания молодой интеллигенции //Вопросы атеизма. -Вып.26. -Киев, 1990. -С.46-54.

4.Осадча І.В., Вишняк О.І., Шаповалов О.В. ...І трохи песимізму? //Ранок. -Квітень,1991.-С.22-23,40.

5.Осадча І.В., Тарасенко В.І., Шаповалов О.В. Учнівська молодь в світі політики //Радянська школа. -Київ, 1991.-№6. -С.16-19.

6.Осадчая И.В. Мировоззренческий индеферентизм как феномен духовной культуры //Деп. в Укр.ИНТЭИ. N1023 УК 92 от 07.07.1992. -9 с.

7.Осадчая И.В., Козленко В.Н. Проблемы методики социологического изучения отношения молодежи к вопросам религии и атеизма. Тезисы доклада //Социологические исследования и социальные технологии. -Кировоград, 1989. -С.177-179.

8.Осадчая И.В., Козленко В.Н. О формировании мировоззренческой зрелости молодой интеллигенции. Тезисы доклада //Пути совершенствования идейно-воспитательной работы среди молодежи. - Москва-Черкассы, 1989. -С.97-99.

9.Осадчая И.В., Козленко В.Н. Формирование материалистического мировоззрения студенческой молодежи в современных условиях. Тезисы доклада //Проблемы становления мировоззренческой культуры студентов. -Черновцы, 1990. -С.36-38.

10.Осадчая И.В., Козлейко В.Н. Влияние социально-культурного развития на процесс секуляризации сельского населения. Тезисы доклада //Проблемы социального и духовного возрождения села на современном этапе. -Москва-Черкассы, 1992. -С.26-28.

11.Осадча І.В., Колодний А.М. Релігійний індіферентизм як світоглядне явище. Тези доповіді /Гуманізм. Людина. Культура. -Дрогобич. 1992. -С.46-47.

ABSTRACT

Osadtchaya I.V. The religious indifference as a spiritual phenomenon (young intelligentsia is taken as an example).

The dissertation for the degree of Candidate of Philosophy (speciality is 09.00.06 - theory and history of religion, free-thinking and atheism). Kiev Philosophy Institute of Ukraine National Academy of Sciences. Kiev, 1995.

It is the manuscript that is defended. The dissertation contains the historico-philosophical and the socio-historical analysis of world outlook indifference and religious indifference as its aspect. The nature of religious indifference and the conditionality of its dissemination amongst young intelligentsia are revealed. The essence and the basic causes of religious searches of non-traditional religious doctrines are investigated, the combined systems of thesis characterizing its religious internationalisms are determined.

АННОТАЦИЯ

Осадчая И.В. Религиозный индифферентизм как духовное явление (на примере молодой интеллигенции).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.06 - теория и история религии, свободомыслия и атеизма. Институт философии Национальной Академии наук Украины. Киев, 1995.

Защищается рукопись. Диссертация содержит историко-философский и социально-исторический анализ мировоззренческого индифферентизма, и как его аспекта, религиозного индифферентизма. Выявляется природа религиозного индифферентизма, обусловленность его распространения среди молодой интеллигенции, исследуется сущность и основные причины религиозных поисков этой категории населения, особенно в контексте нетрадиционных религиозных учений, определяются совокупные системы положений, характеризующие ее религиозные интенции.

Ключові слова:

світогляд, духовність, релігійний індиферентизм, нетрадиційна релігійність,

... ..

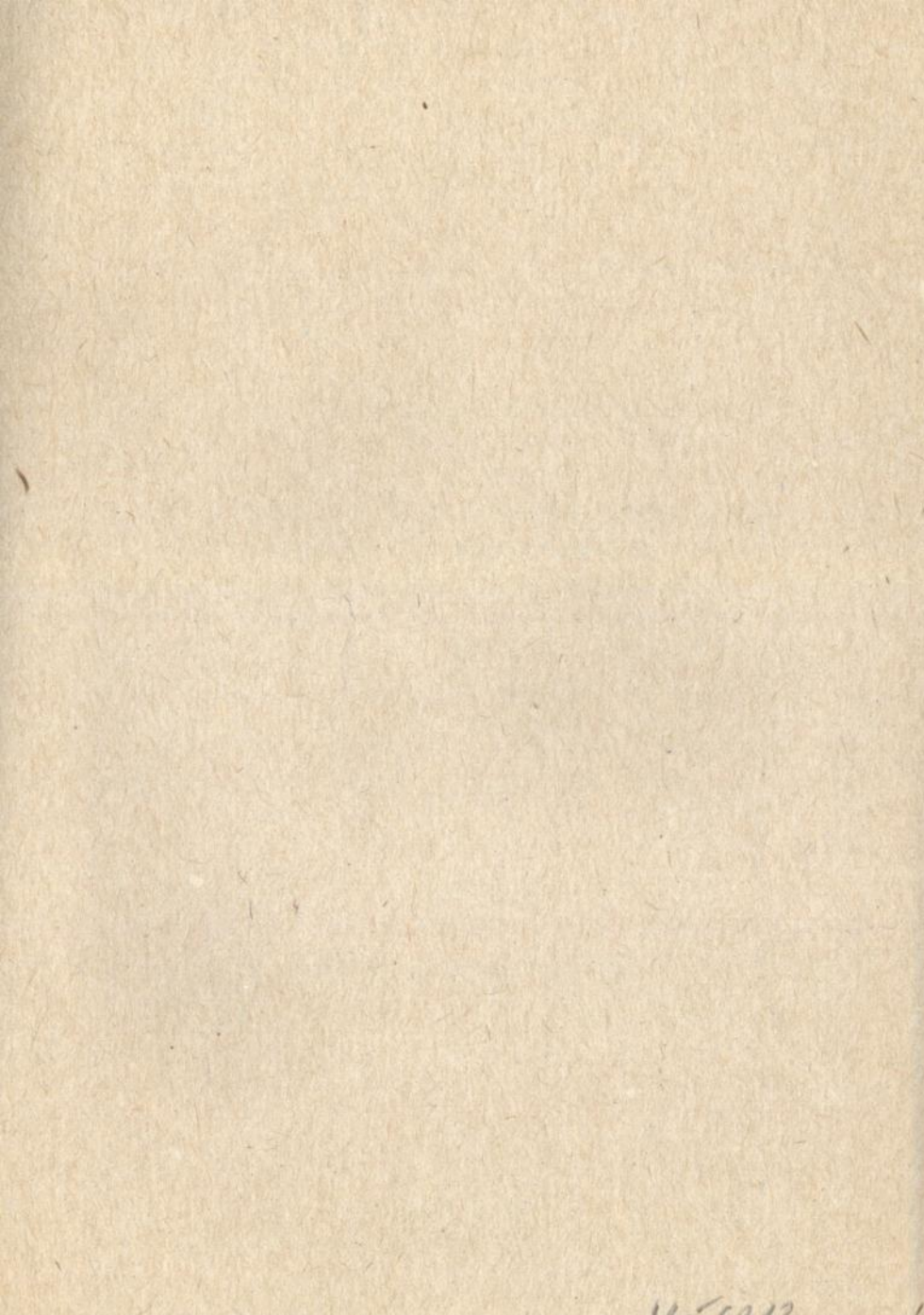
... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

AB 31.758

AB 31.758